

14600

ЎЗБЕК
ИСМЛАРИ
ИЗОҲИ

Тузатилган III нашр

«Ўзбекистон миллий энциклопедияси»
Давлат илмий нашриёти
Тошкент–2016

УЎТ 392.91(575.1)
КБТ 81.2 Ўз-3

Б 45   **Бегматов, Э. А.**
                  Ўзбек исмлари изоҳи / Э. А. Бегматов. – Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2016. – 608 б.

ISBN 978-9943-07-401-9

Ушбу китобда 14 600 га яқин ўзбек исмлари жамланган бўлиб, уларнинг маъноси изоҳлаб берилган. Ота-оналар чақалоқлари учун китобда берилган исмлардан ўзларига ёққанини қандай маъно англатишини билган ҳолда танлаб қўйишлари мумкин.

Китоб ҳар бир оилага керакли ва расмий идораларда фойдаланиш учун зарур қўлланмадир.

УЎТ 392.91(575.1)
КБТ 81.2 Ўз-3

ISBN 978-9943-07-401-9

© «Ўзбекистон миллий энциклопедияси»
Давлат илмий нашриёти, 1998.
© «Ўзбекистон миллий энциклопедияси»
Давлат илмий нашриёти, 2016.

НАШРИЁТДАН

Ўзбек исмлари ҳақида кўплаб китоблар ёзилган. Уларнинг аксарияти ушбу китоб муаллифи – филология фанлари доктори, профессор Эрнст Бегматов қаламига мансубдир¹.

Бир гуруҳ тилшунослар атоқли отларни, жумладан, киши исмларининг маъносини инкор этишган. Уларнинг фикрича, исмлар кишиларнинг шунчаки атамаси, номи, этикеткасидир. Бу қараш тарафдорлари атоқли отлар маъносининг мавжуд эмаслигини учта далил билан исботлашга интилишади. Биринчидан, атоқли отлар мустақил сўзлар эмас. Чунки уларнинг ўзига хос, мустақил лисоний материали йўқ. Шу сабабли атоқли отлар тилдаги мавжуд турдош (оддий) сўзлар, яъни апеллятив лексикадан ясалади. Чунончи, **Темирбой** исми асосида **темир** сўзи, **Худойберган** исми асосида **Худо(й) берган** (бола) сўз бирикмаси ётади. Иккинчидан, атоқли отлар маъноси турдош отлар каби умумлаштирилган тушунчани ифодаламайди. Шу туфайли от маъноси луғавий маъно эмас. Учинчидан, атоқли от тушунча билан боғлиқ луғавий маъно ифодаламагани учун оддий сўзлар каби барчага тушунарли бўлавермайди. Шу боис атоқли отларни турдош сўзлар каби луғатларда изоҳлаб бўлмайди. Дарҳақиқат, атоқли отлар икки тилли, изоҳли луғатларга бош сўзлар сифатида киритилмайди ва маъноси изоҳланмайди, балки оддий сўзнинг маъноси талқин қилинганида унинг атоқли от вазифасида ҳам келиши таъкидланади, холос. Чунончи: «Ўзбек тилининг изоҳли луғати»да **султон** сўзининг лексема сифатидаги луғавий маънолари изоҳлангач, «Султон – эркаклар ва хотин-кизлар исми» изоҳи келтирилган (II жилд, 1981, 84-бет). Исм сифатида келадиган бошқа сўзларга ҳам шу тарзда изоҳ берилган. Чунки бундай луғатларда исмлар маълум тушунча билан боғлиқ маънога эга эмас деб ҳисоблангани учун уларнинг маъноси оддий сўзларники каби изоҳланмайди.

Баъзи олимлар тилда маъносиз сўз бўлиши мумкин эмас деган фикр-ни илгари суришади. Уларнинг фикрича, исмлар маъноси исм учун

¹ Киши номлари имлоси. – Т., 1970; Ўзбек исмлари имлоси. – Т., 1972; Ўзбек исмлари. – Т., 1991; Исм чиройи. – Т., 1991 ва б.

асос сўз (апеллятив)нинг, иккинчидан эса, исмнинг юзага келиши ва қўйилиши учун асос бўлган сабаб, ҳолатнинг моҳиятидан иборат. Бу қарашга кўра, масалан, **Тўхтасин** исми **тўхтасин** феъли англатадиган маъно ва ота-онасининг ўз фарзанди яшаб кетишини ният қилганлигини ифода этадиган маънолардан иборат. Атоқли отлар маъносини юқоридаги каби тушуниш ва талқин қилиш номшуносликда кенг тарқалган бўлиб, исмларнинг махсус изоҳли луғатларида киши исмлари маъноси мана шу нуктаи назардан ёритилади. Демак, исмлар маъноси деганда этнографик маъно тушунилади...

Ушбу китоб исмларнинг этнографик маъноларини изоҳлашга бағишланган бўлиб, унда исмларнинг яратилиши ва болага атоқли от сифатида қўйилиши билан боғлиқ маънолар талқин қилинади. Номлар маъносини изоҳлаш жараёни изоҳларнинг баъзи ҳолларда анъанавий филологик изоҳли луғатлар усулида, кўп ҳолларда эса энциклопедик талқинлар характерида бўлишини кўрсатади. Бунга сабаб кўпчилик исмларнинг энциклопедик маъноси бир неча омиллар орқали шаклланиши ва кўпқиррали хусусиятларга эгаллигидир.

Исмларнинг ушбу луғатда изоҳланган маъноларини тўлиқ ва тўғри тушуниш учун номлар маъносини изоҳлаш билан боғлиқ баъзи илмий-назарий фикрлар луғат сўнггида берилган «Ўзбек исмлари этнографияси»да қайд этилди.

Ўзбек исмлари изоҳли луғатининг бош қисмида Қуръони каримда тилга олинган Аллоҳнинг Гўзал исмлари (арабча Ал-Асмо ал-хусно) ни беришни жоиз кўрдик (Абдулазиз Мансур тайёрлаган). Зеро, ўзбек исмларининг ҳам кўпчилиги ислом дини тушунчалари билан боғлиқ бўлиб, улар орасида, айниқса, Аллоҳнинг Гўзал исмлари муҳим ўрин тутган ва кенг тарқалган.

Мазкур китобда муаллиф томонидан бир неча йил мобайнида тўпланган ва ўрганилган 14 минг 600 га яқин исмларнинг изоҳи ёритиб берилган.

Китобни чоп этишдан асосий мақсад ўзбек исмларининг барчасини бир китобга жамлаб, маъносини изоҳлаб, келажак авлодга бу борада улкан маънавий мерос қолдиришдир. Бу китоб орқали ўзбек миллатига мансуб ҳар бир киши ўз исмининг маъносини англаб олади, шунингдек, чақалоқлари учун ўзларига ёққан исмларни маъносини билган ҳолда танлайди.

Айни вақтда, ушбу китобда ўзбек исмларининг имлоси кирилл ва лотин ёзувида берилган бўлиб, бу ҳар бир кишига, расмий идоралар фаолиятида зарур бўладиган қўлланма вазифасини ўтайди.

Таъкидлаш жоизки, тузувчи луғатда исмлар маъносини илмий жиҳатдан, шунингдек, ўзига маълум бўлган маълумотлар доирасида талқин қилган. Шу сабабли бу талқинларда айрим камчиликлар, очилмай қолган ёки умуман ҳисобга олинмаган маънолар, маъно кирралари бўлиши мумкин.

Нашриёт ходимлари бу борадаги фикр-мулоҳазаларингизни мамнуният билан қабул қилади ва ушбу китобнинг келгуси нашрларида улар, албатта, эътиборга олинади.

ЛУҒАТНИНГ ТАРКИБИ ВА ТУЗИЛИШИ

Исмларнинг изоҳли луғатига кирган номларнинг луғавий таркиби ҳақида қуйидагиларни таъкидлаш лозим:

Биринчидан, луғатда изоҳланган исмлар кишиларнинг ҳаётий (реал) атоқли отлари бўлиб, ҳозирда яшаётган ёки яқин ўтмишда яшаб ўтган шахсларнинг исмлари, фамилиялари ёки ота исмларини ташкил қилади. Баъзи тарихий номлар, тахаллуслар (Бехзод, Улуғбек, Навоий, Машраб, Фурқат), бадий образларнинг номлари (Мажнун, Лайли, Фарҳод), фольклор қаҳрамонлари номлари (Барчин, Алпомиш) ва бошқалар луғатга ҳаётда мавжуд бўлган аниқ шахсларнинг исми сифатида учрагани учун киритилган.

Иккинчидан, луғатда изоҳланаётган бир қатор исмлар бошқа қардош туркий тилларда, шунингдек, форс, тожик тилларида ҳам деярли ўша шакл ва маънода учрайди. Шу боис ўзбекча исм деб изоҳланаётган бу номлар бошқа тилларнинг ҳам лисоний мулки экани инкор қилинмайди.

Учинчидан, ушбу луғатнинг асосий мақсади исмларнинг маъносини талқин қилиш бўлгани учун унда баъзи исмларнинг ноадабий ёки лаҳжавий ва оғзаки талаффузи шакллари ҳам келтирилган. Чунончи, **Жарқиноий**, **Жарқул**, **Жовбўри**, **Улбиби**, **Улой**, **Улбўлсин** ва бошқалар.

Тўртинчидан, луғат сўзлигига исмларни киритиш, улар маъносини изоҳлашда номларни баҳолаш, яъни «яхши исм» – «ёмон исм», «хосиятсиз исм», «чиройли исм» – «хунук исм», «маданий ном» – «номаданий ном», «эскича ном» – «янгича ном», «замонавий ном» сингари нуктаи назардан иш тутилгани йўқ. Аслида, номларни юқоридаги тарзда баҳолашнинг ўзи кишиларнинг субъектив майлларига боғлиқ бўлиб, исмларга моҳиятан бундай ёндашиш нотабиий, ғайриилмийдир. Тилда, аслида, «хунук» ёки «ёмон» исмлар йўқ. Ҳеч бир ота-она ўз фарзандига бундай ном қўйишни истамайди. Одатда, мана шундай «хунук» исмларнинг яратилиши ва берилиши кишиларнинг ўз фарзандига бўлган эзгу орзулари, тилак ва армонлари билан боғлиқ. Шу боис ушбу луғатда **Ёмонбола**, **Итолмас**, **Итемас**, **Касофат**, **Қизларбас**, **Қизтумас** (**Қизтуғмас**) каби исмлар изоҳланган. Чақалокни қандай номлаш ҳар доим аниқ шароит тақозоси, ота-оналарнинг истак-хоҳишлари, ишонч-эътиқодлари билан боғлиқ бўлган ва шундай бўлиб қолади.

Бешинчидан, ушбу луғат ўзбек тилидаги барча исмлар ва исм шаклларини қамраб ололган эмас. Бу табиий ҳол. Чунки ўзбек исмлари ҳали тўлиқ тўплаб ўрганилгани ва изоҳлангани йўқ. Шу билан бирга, ушбу китоб муаллифига маълум бўлган баъзи исмлар, исм шакллари онгли равишда луғатга киририлмади. Бунга ушбу номларнинг маъноси ҳозирча номаълум ёки исм маъносини тўғри изоҳлаш имконининг йўқлиги сабаб бўлди.

Луғатнинг тузилиши, унда исмларнинг берилиш хусусиятлари юзасидан қуйидагиларни эслатиб ўтиш ўринли:

1. Луғатда исмлар қатъий алифбо тартибида жойлаштирилган.
2. Исмларнинг ёзилиш шакли кирилл ва лотин алифбосига асосланган ўзбек имлосида берилди.

3. Эркак ва аёлларнинг исмлари ажратилмаган ҳолда бир рўйхатда жойлаштирилди. Фақат аёлларга берилувчи исмлар рўйхатда $\diamond$ (ромб) белгиси билан ажратиб кўрсатилди. Махсус белги билан ажратилмаган исмлар фақат эркакларга қўйиладиган ёки эркак ва аёллар учун баравар қўйилмайдиган исмлардир. Чунончи, **Турсун, Ортиқ, Орзу, Эргаш** каби.

4. Луғатда исмларнинг асли қайси тилга мансублиги, этимологияси кўрсатилди. Масалан, [а.] – арабча, [ф.] – форсча, [қад. ях.] – қадимий яхудийча каби. Исмларнинг асл манбаини таъкидлашда номлар таркибидан келувчи **бой, хон, ой, зода, биби, буви, жон, той** каби шакллар ҳам ҳисобга олинди.

Баъзан исмларнинг асл манбаи – этимологик белгиси икки ҳолатда кўрсатилмади:

а) исмларнинг қисқарган шакллари (**Шомир, Жумат, Жумаш, Мамаю, Мамай**) берилганда. Чунки номларнинг бундай шакллари ўзбек тилида юзага келган бўлиб, ўша тилнинг маҳсули ҳисобланади;

б) номнинг асли қайси тилга мансублиги муаллиф учун номаълум бўлган ҳолларда. Чунончи, **Сакбой, Жайхун, Санжар** исмлари.

Қўшма исмларни ташкил қилувчи қисмлар этимологик жиҳатдан бошқа-бошқа манбага мансуб бўлса ҳар қайсиси ҳам таъкидланди: **Муҳаммадиси** [а.+қад. ях.], **Турдиали** [ўз.+а.] каби. Борди-ю, қўшма исм қисмлари бир манба тилга мансуб бўлса, ўша манба белгиси қўйилди: **Ойтуғди** [ўз.], **Эшкелди** [ўз.], **Обидали** [а.], **Бахтинисо** [а.], **Барногул** [ф.] каби.

Луғатда битта исмнинг турли шакллари, қўшма исм билан уни ташкил қилган қисмлар орасидаги муносабатлар қ. (қаранг), қиёс. (қиёсланг), эхт. (эхтимол), асли каби белгилар ёрдамида таъкидланган. Чунончи, қ. (қаранг) белгиси исм қисқарган шаклининг тўлиқ ёки адабий шаклини кўрсатишга (**Ёрмат** [а.] – қ. **Ёрмуҳаммад**; **Зайни** [а.] – қ. **Зайниддин**), қўшма исмни ташкил қилган қисмларни таъкидлашга (**Гулойша** – қ. **Гул** ва **Ойша**; **Дилмуҳаммад** – қ. **Дил** ва **Мухаммад**), исмнинг бошқа бирор шаклдан келиб

чиққани, туғилганини қайд қилишга (масалан, **Мамажума** – қ. **Муҳаммад-жума**; **Гулнур** – қ. **Гулнур**) хизмат қилади. Шунингдек, *эҳт.* (эҳтимол) белгиси исмнинг изоҳланган маъноси катъий эмас, фараз қилинаётганини ёки бу исмнинг бошқа бирор исмдан юзага келгани тахмин қилинишини ифодалайди ва б.

Баъзи ҳолларда бирор исм шаклининг аслида қайси номдан юзага келганини кўрсатиш мақсадида < ёки > белгисидан фойдаланилди: **Мир** < **Амир** каби.

ФЙДАЛАНИЛГАН ҚИСҚАРТМАЛАР ВА ШАРТЛИ БЕЛГИЛАР

<p><i>(а. с.)</i> – алайҳиссалом <i>б-н</i> – билан <i>ва б.</i> – ва бошқа(лар) <i>ва ш.к.</i> – ва шу каби(лар) <i>(с. а. в.)</i> – саллоллоҳу алайҳи ва- саллам <i>тахм.</i> – тахминан, тахминий <i>эҳт.</i> – эҳтимол <i>эқ.</i> – исмнинг эркалаш-қисқариш шакли <i>қ.</i> – қаранг <i>қиёс.</i> – қиёсланг</p>	<p><i>рус.-байн.</i> – русча-байналмилал <i>санс.</i> – санскритча <i>сур.</i> – сурёнийча <i>суғ.</i> – суғдча <i>ф.</i> – форсча <i>хит.</i> – хитойча <i>юн.</i> – юнонча <i>ях.</i> – яхудийча <i>ўз.</i> – ўзбекча <i>қад. т.</i> – қадимий туркийча <i>қад. ях.</i> – қадимий яхудийча <i>ҳинд.</i> – ҳиндча</p>
--	---

Этимологик маълумотларда

а. – арабча
лот. – лотинча
мўғ. – мўғулча
пахл. – паҳлавийча
рус. – русча

Шартли белгилар

// – исмлар шаклий тенг
> – шундан келиб чиққан
◇ – қизлар исми

АЛЛОҲ ИСМЛАРИ (Ал-Асмо ал-Хусно — Гўзал исмлар)

Қуръонда Аллоҳ исмлари ҳақида шундай дейилади: «Аллоҳнинг гўзал исмлари бордир. Бас, Уни ўша исмлар б-н чорланглар (ёд этинглар), Унинг исмларида ҳақдан оғиб (ноўрин жойларда уларни қўллайдиган мушрик) кимсаларни тарк қилинглар» («Аъроф» сураси, 180-оят); «Аллоҳ деб чорлангиз ёки Раҳмон — Меҳрибон деб чорлангиз. Қандай чорласангизлар-да (жоиздир). Зеро, У зотнинг гўзал исмлари бордир» («Ал-Исро» сураси, 110-оят). Бу исмлар 99 та. Улар ислом динида муҳим ўрин тутади. Аллоҳ исмлари кўп дуоларда қўшиб айтилади. Суфийлар ўз зикрларида ҳам бу исмлارни камолотга эришишнинг тимсоли сифатида ишлатади. Аллоҳни ва унинг исмларини илжи борича кўпроқ эслаб туриш тақводорлик намунаси ҳисобланади. Одатда, тасбиҳ доналари сони Аллоҳ исмлари сони б-н тенг.

Қуръон Каримнинг «Ҳашр» сураси 22–24-оятларида Аллоҳнинг гўзал исмлари қисқа рўйхати бор: Ар-Раҳмон, Ар-Раҳим, Ал-Малик, Ал-Қуддус, Ас-Салом, Ал-Мўмин, Ал-Муҳаймин, Ал-Азиз, Ал-Жаббор, Ал-Мутакаббир, Ал-Холиқ, Ал-Бориъ, Ал-Мусаввир. Бошқа ҳамма исмлар Қуръоннинг турли сураларида учрайдиган Аллоҳ сифатларидан келиб чиқади ва улар б-н боғланган феъллардан ҳосил бўлган. 99 та исм рўйхати Абу Ҳурайра (601—679) ривоят қилган ҳадисда бор. Ана шу ҳадисга кўра, Муҳаммад (с. а. в.) 99 рақамини келтирганлар ва ҳар ким Аллоҳ таолонинг мазкур исмларини бирма-бир айтиб чиқса, албатта, жаннатдан жой ато қилинади, деганлар. Бошқа Ҳадис тўпламларида ҳам Аллоҳ исмлари рўйхати келтирилади.

1. **Аллоҳ** – Тангри, Маъбуди бирҳақ.
2. **Ар-Раҳмон** – ўта меҳрибон.
3. **Ар-Раҳим** – жуда раҳмли.
4. **Ал-Малик** – подшоҳ.
5. **Ал-Қуддус** – нуқсонлардан холи.
6. **Ас-Салом** – офат ва балолардан саломат.
7. **Ал-Мўмин** – омонли ва омон берувчи.

8. **Ал-Муҳаймин** – эгаллаб, қоплаб олувчи.
9. **Ал-Азиз** – иззат ва қудрат соҳиби.
10. **Ал-Жаббор** – бандалари ишини ислоҳ этувчи.
11. **Ал-Мутақаббир** – қатталиқ ярашувчи зот.
12. **Ал-Холиқ** – яратувчи, вужудга келтирувчи.
13. **Ал-Борӣ** – яратувчи.
14. **Ал-Мусаввир** – махлуқот ва мавжудотларга суврат ва шакл берувчи.
15. **Ал-Ғаффор** – бандаларнинг айбу нуқсонлари ва гуноҳу маъсиятларини фош қилмай ёпиб турувчи, кечирувчи.
16. **Ал-Қаҳҳор** – барчани бўйсундирувчи, ғолиб.
17. **Ал-Ваҳҳоб** – ўз неъматларини текин ато этувчи.
18. **Ар-Раззоқ** – барча тирик мавжудот ризқини етказиб берувчи.
19. **Ал-Ғафтоҳ** – ҳукм этувчи, раҳмат хазиналарини очувчи.
20. **Ал-Алийм** – билувчи, доно, илм соҳиби.
21. **Ал-Қобиз** – кимларнингдир ризқини қиновчи, рухларни қабз этувчи (олувчи).
22. **Ал-Босит** – кимларгадир кенг ризқ берувчи, руҳ бахш этувчи.
23. **Ал-Ҳофиз** – кофирлар мартабасини туширувчи.
24. **Ар-Рофӣ** – мўминлар мартабасини кўтарувчи.
25. **Ал-Муизз** – кимларнидир азиз, қадрли этувчи.
26. **Ал-Музилл** – кимларнидир хору залил қилувчи.
27. **Ас-Самӣ** – махфӣй ва ошқора гап ва шарпаларни, ҳатто дилдан ўтганини ҳам эшитувчи.
28. **Ал-Басир** – ҳамма махфӣй ва ошқора нарсаларни кўрувчи.
29. **Ал-Ҳакам** – қатъий ҳукм этувчи.
30. **Ал-Адл** – ўта адолатли.
31. **Ал-Лағиф** – бандаларига сездирмай ўз лутфу эҳсонини етказиб берувчи.
32. **Ал-Ҳабир** – ҳамма махфӣй ва ошқора ишлардан хабардор.
33. **Ал-Ҳалим** – жазолашга шошмайдиган, ҳилм билан яхшилик қилиб турувчи.
34. **Ал-Азим** – улуғ, буюк, қатта.
35. **Ал-Ғафур** – гуноҳларни яшириб, жазо бермай турувчи.
36. **Аш-Шақур** – оз ишга кўп мукофот берувчи.
37. **Ал-Алий** – улуғ мартабали, буюк.
38. **Ал-Қабир** – қатта, ҳамма соҳада юқори.
39. **Ал-Ҳафиз** – сақлагувчи (ўз паноҳида).
40. **Ал-Муқит** – моддий ва маънавий ғизо берувчи.
41. **Ал-Ҳасиб** – ҳар бир ишга ўзи кифоя қилувчи.
42. **Ал-Жалил** – барча сифатлари муқаммал, улуғ зот.

Bu tanishuv parchasidir. Asarning to'liq versiyasi
<https://kitobxon.com/oz/asar/2896> saytida.

Бу танишув парчасидир. Асарнинг тўлиқ версияси
<https://kitobxon.com/uz/asar/2896> сайтида.

Это был ознакомительный отрывок. Полную версию можно
найти на сайте <https://kitobxon.com/ru/asar/2896>